

НІМЕЦЬКИЙ РОМАНТИЗМ¹
(переклад з німецької Марії Каууби)
Йозеф фон Айхендорф
БРЕНТАНО ТА ЙОГО КАЗКИ

Клеменс Brentано, як відомо, помер вже багато років тому; за життя люди про нього мало знали, а після смерті ледве чи помітили його відсутність. Це особливо не дивує нікого, хто знає ставлення поета до людей. Гете довгий час був невідомий, також висміюваний, тоді як Котцебю і Лафонтен процвітали, Арнім стояв закладений на книжковій полиці (і ще там спокійно стоїть з нашої згоди), тоді як ті розривалися у приватних платних бібліотеках im Fouque. Можна пояснити таке незначне схвалення народом, бо вони поетичні, коли повинні бути суворі, але мають діяти інакше і зі своєю власною дотепністю забагато сотворити, адже поширений у стійкій культурі читаючий шлунок вимагає сильної поживи. Вже Герес помітив якість, що велика публіка веде себе як мамонт у пралісах поезії, вона ненаситно ламає й розколює кору і цілі стовбури на пожертя, і винохує в слідах минулого заледве на букет квітів, який муза їй наважується простягнути сором'язливо й здалеку.– З Brentано між тим були ще й інші обставини. Кожен поет має чи повинен мати свою скромну частину генія; але Brentано мав її нескромно багато, через що одні злякалися, інші, навпаки, були якраз справедливі, і вони хотіли саме розпочати схвально плескати в долоні; тут йому саме спало на думку в основному презирливо говорити про геніальність і знову зірвати їм усю сподівану забаву. Так розсварився він з обома.

Оце небезпечна поетична дорога Brentано. Намагатимемось в кількох словах її чіткіше окреслити.

Його сестра Бетина пише йому якість: «Моя душа – пристрасна танцівниця, вона стрибає навколо вслід за внутрішньою танцювальною музикою, яку чую лише я, а не інші. Усі кричать, я повинна припишкнутути, і ти також, але перед охотою до танцю моя душа не чує вас, і коли виринає танець, то він виринає зі мною. І що ж, я повинна від усіх, які поводяться досить смішно, відхилитися й стримуватися? Вони говорять про речі, яких моя душа не цінує, вони говорять на вітер. Обіцяю перед тобою, що я не хочу стримуватися, я хочу в Щось вірити, так це в мені радіє, бо це, зрештою, є не що інше, як почуття самовладдя, називають це поганою рисою – самовладдя. Але ж це також самовладдя – що живеш!» – Однак ми у нашій мові могли б цю спокусливу природну музику, цей «танець Святого Віта» (Veitstanz), цього сп'янілого від свободи суб'єкта, коротко назвати демонським, чим нечувано розкішна (марнотратна) фея наділила обох – брата і сестру, Бетину й Клеменса, майже сповна від раннього дитинства.

Бетина ще донині вперто втішається своїм самовладдям, тоді як Клеменс, пізнавши оте самовладдя багато разів як фальшиве чуже панування, боровся з фантомом аж до свого кінця. І саме в цьому полягає своєрідне значення Brentano, що він сприймав демонічне в собі не так, як багато інших, виправдовувально, наче геніальну чесноту, чи намагався по-мистецьки одухотворити, а стійко зненавидів як поганський фатум, що робив його справді нещасним; далі він цю боротьбу не зробив систематичною й планомірною, як, наприклад, Вернер, який, рефлектуючи у своїх вищих спрямуваннях, в релігії був теологічним, а неврівноважено, як природжений поет, з обдаруванням і раптовим натхненням і зі змінним успіхом як неординарну, фантастичну партизанську війну провів з усією дзеркально чистою дивовижною зброєю поезії, зі дзвоном і жартом і з роздвоювальною іронією, яка найменше прикрашала себе саму.

Звідси також у нього, згідно з тими чи іншими здобутими в боротьбі силами, завойована зверхність, афористичність, імпровізація в його житті, якась у найдивовижніших контрастах мінлива уявна роздвоєність, ота хамелеонська, але завжди чудова гра фарб, чим його поява нас часто дивує. Так він стверджує із природної схильності до самотності, що Бог сотворив поета усамітненим, проте він щоразу готовий поринути у різнобарвне світське життя. Так він настирливо радить сестрі Бетині дуже старанно допомагати на кухні, ліпити добре печиво і т. д., проте скоро щодо цього знову каже: «Усе сучасне для мене є лише стебло, на якому я торкаюся минулого й майбутнього, – я природжений ідеаліст – я не є щасливий, і це людський витвір; не є я й нещасливий, і це також людський витвір; я є все, що є Божий твір, і цього ніхто не може проявити, це жалюгідна скромність, але мистецтво є мерзотою, яка пов'язала мене з цим сповненим турбот честолобством, і це є лінь (інертність), якій я вдячний, що я такий благородний». Водночас, коли він мистецтву і тільки мистецтву присвятив усе своє життя, він знову говорить зверхньо, обурюючись ним: «Це насправді також підозріла річ – поет за професією, який не є ним тільки випадково. Легко можна йому сказати: мій пане, кожна людина має як лоб, серце, шлунок, селезінку, печінку й подібне також поезію в тілі, але хто один із цих органів переформує, заформує або відформує, і він виростає понад усі інші, так що стає навіть галуззю виробництва, той повинен за це соромитися усіх звичайних людей. Той, хто живе з поезії, має втратити рівновагу; і надто велика гусяча печінка може ж так добре смакувати, проте завжди має на увазі хвору гуску». Тому майже перелякано говорить його подруга Гіндероде про нього: «Мені часто здається, що він має багато душ; коли я починаю бути доброю з цією душею, то вона втікає, а інша входить на її місце, якої я не знаю, і яку я злякано розглядаю, а вона замість тієї дружньої трактує мене не

найкраще».

Зрозуміло, що так винятково скомпонований талант, де світло й тінь, тому що вони одне з одним борються, щільно прилягають одне до одного, так часто зударяючись і, здається, пронизуючи одне одного переважають, де біля жертовного благоговіння і інших чудових солодошів романтики незбагненний жарт грав з речами наче домовик (чортеня), ображаючи все, що він любив, – така незвичайна натура, ми кажемо, мусила бути часто недооцінена й незбагненна, між тим як світ здатний придивлятися пильніше й впізнати у жарті серйозне, а «в пісні – найглибше страждання». І так насправді сталося, що Brentano здебільшого трактувався як неояснюваний Протей, як внутрішня суперечність, а деkim навіть як лицемірний, недобровісний балакун (Faselant); і тоді як деякі благородно дозволяли йому перебувати в своїх гріхах, інші сподівалися, що він піде на праведне розкаяння, наче капуцин, у польський костел. Сам він гірко іноді відчував цю недалекоглядну несправедливість своїх сучасників і якось про це висловився: «Страшніше вважатися ницими людьми геніальним, ніж клоуном». Лише мати Гете, відома пані Рат, яка рідко помилялася, вже до хлопчика Клеменса пророчо звернулася: «Твоє царство у хмарах, а не на цій землі, і так вони будуть між собою стикатися, що тектимуть сльози як дощ».

І радісне пророцтво здійснилося й цього разу. Ніхто неупереджений не стає у цій приємній суті різних душ – праведна справжня душа, кришталеве джерело, що таємно глушить всі самовільно граючі фонтани, ми могли б сказати, що не бачимо справжнього дива його дивацтва; це те незворушне глибоке релігійне почуття, яке він мав спільно з Вернером; і саме пророковане панею Рат болоче зіткнення тих обох царств у ньому утворювало дивовижну райдужну гру його поезії. Його листування з Бетиною (звідси подане під заголовком «Весняний вінок Клеменса Brentano») є знаменним пам'ятником цієї постійно в ньому продукуючої суперечності. Тут він грає роль старого мудрого гувернера для своєї молодшої сестри, що йому навіть чудово пасує, і відверто сердечно обурюється, через що також часто випадає з ролі, і різко був висміюваний Бетиною. Та всюди у цьому гувернерстві помітний таємний страх перед самим собою, перед яким власний демон, якого він впізнає у такої ж природи сестрі як своє лякаюче дзеркальне відображення й тому з усіх сил прагне знищити, майже як монолог одержимого, ворожий дух якого поперемінно дискутує різними голосами. Чи не є це те, що він неначе говорить справді власним голосом від себе самого, коли він стосовно Бетини каже: «О горе мені, наче стою на вулканічній землі, де затверділа лава пишно озеленена творчою природою, проривається полум'ям і знову це поглинає. І тут і там під голубим небом лежать згарища. Чого погребує моя добра воля, мій голос, моє слово? Як би можна сколихнути цю землю,

в якій внутрішня сила пробивається таємним шляхом, і тоді кожна невлонима сила раптом спалахує, руйнуючи те, що почало проростати». Або коли він в іншому місці говорить про так званих великих людей, яких Бог із захоплюючою гордістю винагороджує за їх зусилля знанням, а вона намагається ігнорувати прекрасне середовище, то сестра вигукує: «Я тебе прошу, залишайся в цьому середовищі, лише піднімися на висоту, щоб молитися». Вже у його найранішому вірші «Годві, або скам'янілий портрет матері» заявляє про себе ота боротьба, ще досить жорстока й похмура, і він сам називає це здичавілим романом. Цей роман вже тоді (1801 і 1802) вмщував усі небезпечні елементи, якими пишається тогочасна література як новими знахідками: світовий біль, емансипація плоті й жінки, революційне накидання речей одна на одну. Та, однак, він знову цілком відмінний від тієї найновішої літератури. Бо якраз звучить також у Годві у пересипаних народних піснях повсюдно вже глибша, така релігійна серйозність як тужлива скарга; і тоді поет, опинившись у цьому замішанні, дістає смертельну нудьгу, мерзоту й відразу ж знищує раптом те, що створив у першому томі, у другому томі так само нещадно через найбільш гірку іронію. Сам він каже: «Я буду мстити мистецтву на цій книзі, або гинути». Також у сповненій дива веселій грі «Ponce de Leon» (Понс про Леона), де справжній демонський жарт грає з дійсністю, наче фонтан із золотими кульками, у своїй основі цей поетично незосереджений мрійливий Понс є ж власне сам поет, проти якого він повернув усю іронію; і у своїй «Історії бравого Петрушки й прекрасної Анерль» розгортає він серед темних доль, які пробиваються через фаталістичні привиди, трагічну гру шляхетного зусилля з фальшивою честю в простих захоплюючих рисах, варіюючи прекрасну основну тему: сповняй свій обов'язок і лише Бог воздасть хвалу. І все чіткіше й стрункіше злітає ангел-хоронитель, який супроводжує поета по життю, із руйн розшарпаної юності. Це те, коли вловлюєш його помах крил у «Щоденнику пражінки», де найкращі пісні як далекі звуки дзвона якогось самотника звучать у лісовій тиші. Так само у «Хроніці подорожуючого учня», якому, хоч він бідний і покинутий, природа і життя відкривається в усій своїй веселості, тому що він сприймає все невинно і з сердечною побожністю й смиренням; бо «ти не повинен бути сумним, щоб прагнути страждання, яке зустрінеться тобі на землі, ні, лише вина твоя й інших, карою яких є страждання. Ми всі бідні на землі й мусимо розмаїто крутитися в нашому житті і вчитися, і все залишаємось бідними учнями, поки Господь не змілосердиться над нами й не проведе нас через свою гірку смерть у життя вічне».

Та, можливо, найбільш переможно проявляється вище умиротворення тієї поетичної подвійної природи Brentano у залишених ним казках (Казки Клеменса Brentano. Для найкращих із бідних опубліковані за останньою

волею видавця Гвідо Гересом. 1846 і 1847). Тут є, звичайно ж, перш за все первісний демонізм, який нездоланно виступає супроти нас, в ньому майже магичне природне почуття, в ньому постійні спалахи жарту, який наче невідворотна стихія охоплює друга й ворога; у тій цілком розкованій уяві, яка блискавично відкриває таємний зв'язок найвіддаленішого, неначе б нечуване якраз розуміється само собою. Тут саме помічаємо в перших чудових казках про Рейн і рух млинового колеса, як при сотворенні світу, у дивному господарстві елементарного привида (духа), що потайки створює природа, пророщує й передбачає, бачимо в жаданні, гніві й любові – вона тут внизу діяльна: лісові й домашні домовики, річкові боги й німфи, ехо (луна) й Льорелай, зі своїми сімома молодими жіночками; а передусім старий батько Рейн у своєму скляному будинку. А над цим скляним куполом водні простори з мільйонами барвистих риб, які своєю блискучою лускою прилинають до скла і заглядають всередину своїми золотими очима, так що вся стеля миготить поперемінно як тисячі райдуг (веселок), а де риби відпливають, там знову між дивних скель сяють зірки і Місяць, водночас із глибин виблискує затоплений там скарб Нібелунгів, і внизу сплять потоплені діти, так що видно, наче в небі, тисячі сонних дитячих облич. – Та все це – самі собою поганські й ворожі між собою сили є для більш радісної, для більш спокійної краси – долається могутньою силою, саме тим релігійним основним почуттям, яке, ніде не виражаючись багатослівно, наче невидимий подув недільного ранку, обвіває цілість і нічого більше не знає про відмінність між поцейбічністю і потойбічністю. Він сам це висловлює у казці «Півник, кульгавий, кудкудакання»:

Саломоне, білий королю,
Якому духи підкорені,
Зніми нас з гордого коня
Без падінь, м'яко на землю.
Поведи нас з високого стільця
При соловейкові до школи,
Яка з його солодким лепетом
Може сподобатись Богам і людям. –
Не веди нас у спокусу
Неплідного пошуку
Ні під пресів вічні гвинти,
Ні, (ім) виноград приносить гроно
Зроби нас чистими, подібно до голубів,
Благослови нас дитячими мріями.
Постав ангелів біля нас на сторожі,
Щоб ми сміялись, як діти,
Щоб ми, як діти, плакали,

Нехай все нам буде, а не здається.

Література переважно вказала на три види казок. Галантні, ввічливі (любовні) казки, якими оволоділи переважно французи; власне це лише маскарад легковажної салонові дівчини, яка від нудьги одягається, неначе феї, в кринолін і такети, щоб дражнити її коханого кавалера, і при танці ельфів щоб було чути постійні звуки їх «філінен» (фігура з роману Гете «Вільгельм Майстер») – пантофельок. Потім філософська казка, де алегорія й певна фантастична симетрія заміняє думкам поезію; і нарешті народна казка – ця, наче старі картини на золотому тлі, спочиває на релігійній народній вірі. До останніх належать казки Brentano. Але як поезія переважно, коли вона досягла вищого ступеня мистецької досконалості, не може належати лише народові і не повинна, так само Brentano часто розширює свої казки поза дитячий світогляд народу і також підхоплює в чарівному дзеркалі так званий освічений світ, який звичайно на другому плані того розмаїтого в основі народного мислення з'являється цілком казковий сам собою.

Так цей контраст природної поезії й художньої (штучної) поезії утворює саму головну тему казки «Тварина-кулька» (Murmeltier). Так само, наприклад, «Казка про фанферову красоніжку» (Fanferlischen Schönefüßchen) зачіпає модерну систему виховання дітей і поряд з цим також серед багатьох інших ще владу фартуха і забобонної пантофлі, проти чого протестує віроломний король Жером, який завжди говорить про свободу. Після того він же звільняє від кайданів постійно доти закованого слугу шевця в шинках і робить його «звільненими ногами» (Fussbefreier), а з аптеки для великого сходження (наближення) цивілізації, просвітництва й любові людей дозволяє діставати таємно свободу від тиску – так званий сукцесивний, чи порошок спадковості, яким він хоче отруїти просяну кашу дітей-сиріт у фанферовому виховному закладі, щоб забрати собі їхнє майно.

Говориться про дощаті бараки (Brettern), які означають світ; можна багато говорити про казки. Тут переказ випробовує історію, бідна, пов'язана натура мріє про звільнення і уві сні говорить зворушливо, подитячому схвильовано, уривчастими довгими звуками, це прадавня чудова пісня, яка спить в усіх речах. Але тільки чисте, віддане Богові непорочне чуття знає дивну формулу, яка його будить, і ми отримуємо велике судження від етичної могутності Brentano, як ми його так через сон літньої ночі світу, чітко і вільно, бачимо відпливаючим у казці-Рейні:

Небо вгорі, небо внизу,
Зірки й Місяць у хвилях сміються,
І в мрію та радість загорнувшись,
Грається тиха ніч.

Після всього цього – насправді лише дуже обмеженої оцінки, яка не має

жодного відношення до невидимої духовної боротьби, можна би хотіти зарахувати Brentano до розірваних (Zerrissenen), тому що те, що іноді в ньому таким здається, в жодному разі не засновується, як при розірваних, на невір'ї, на голій негациї й гордині, а на якомусь духовному зростанні, яке не хоче розчинятися у привнесених формах поезії. І коли оту його наготу тяжко штопати латками геніальності і намагатися завішати і на додаток ще кокетувати з тією бідністю, то, навпаки, цей розлад він у собі постійно впізнає як хворобу, яку слід не підступно оберігати, а долати. Він також володіє іронією гостро й більш спритно, ніж будь-хто з його сучасників, але його іронія не є чимось самодостатнім, естетично вибудованим мистецтвом, а якоюсь моральною силою, що проривається з найглибшого внутрішнього обурення, щоб знищити погане й примітивне у житті. – Сюди можна би віднести ті казки, які заново оживляють пам'ять про багато обдарованого німецького поета в людях його країни.

Ахім фон Арнім

ПОЕЗІЯ ТА ІСТОРІЯ

Знову минув день на самоті з поезією. Дзвін сповіщає святковий вечір, і плугатарі тягнуться додому з возами, везуть і задоволено несуть дітей, які вийшли їм назустріч, і спокійно радіють зі своїх зусиль. Плуг не спочиває, залишений в останній скибі землі, яку він перевернув, бо необхідно, наче сонячне коло, проявляється потреба продовження борозни, і святий суворий закон будить його вночі всупереч злочину. Вранці плугатар продовжує свій шлях без перешкоди, міряє вздовж своєї борозни туманний ранок, а світлу середину дня уміє виміряти за своєю власною тінню, і поділяє за своєю ранковою працею земну поверхню на твердо визначений ранок, як за денною працею сонця ділить безкінечний час на години. Сонце і орач знають один одного і сумісно обоє роблять своє для процвітання землі. Стійко крокуючу вперед, всіма поважану й захищену, бачимо діяльність, звернену до землі; вона так тривко визначається й ґрунтується, як довго залишається вірною собі з неосязною мудрістю права, – безмірність у будові поля як дому, у вигині дороги, як і в використанні річки. Руйнування йде від діяльності, яка відхиляється від землі, і вважає, що ще її розуміє. Але після століть руйнування впізнають блукаючі насаджувачі лісу неминуче борозни поля й основні межі зниклих сіл, і вшановують їх як віднайдену власність свого роду, здається, що не досить мати дарунок цієї землі.

Таким самим способом видаються віднайдені твори духу попередніх століть, наче незрозуміле й непотрібне, чи збираються з шаленим пошанівком. Тут слід дотримуватися закону, і подібно як час захищає й збирає свої духовні багатства над усе, так, вважає, можна оволодіти й іншим, що все ще само в надлишку, і допускає, що Сивіла спалює свої